

GÂNDIREA FILOSOFICĂ ÎN INDIA ANTICĂ

Autor : dr. conf. univ., Vasilos Vasile

Universitatea Tehnică a Moldovei

Indienii își numesc țara lor **Mharat** (*Bharat*) (India).
Grecii au împrumutat termenul „**India**” de la persani.
În constituția indiană, precum și în uzul limbilor indiene,
pentru India se utilizează cuvântul Bharat.

Abstract: *Lucrarea de față prezintă reflecțiile filosofice în India antică. Sunt prezentate învățăturile filosofice, izvoarele teoretice ale filosofiei indiene antice, problema genezei universului și substanța universală. Concepția Indiei antice se caracterizează prin dezvoltarea puternică în ea a protofilosofiei – o formă de tranziție de la concepția mitologică și religioasă la cea filosofică. O astfel de protofilosofie i-a născut de acum în „Rig-veda” și atinge apogeul în „Upanișade”.*

Cuvinte cheie: *teosofie, Vede, Samhit, Upanișade, geneză, substanță, Brahman, metempsihoză, nirvana.*

Filosofia indiană a apărut în sec. VII î.e.n. Ea reprezintă o *corelație* strânsă dintre *credința religioasă și reflecția filosofică*. În India antică primii filosofi au fost în același timp și preoți. Datorită acestui fapt gândirea filosofică indiană antică este o *teosofie*, adică o îmbinare, un amestec de gândire *rațională și credință mistică, religioasă* (un eclecticism). Indienii antici numeau filosofia lor *Arya*.

India secolelor VII – V î.Chr. trecea printr-o perioadă de intense căutări *spirituale și intelectuale*. Se dobândiseră deja mai multe noțiuni fundamentale ale gândirii indiene și ele se întipăriseră în mințile oamenilor: natura ciclică a timpului, înlănțuirea ființelor în ciclul permanent al nașterii și morții, *samsara*. O elită intelectuală se străduia să găsească răspunsuri satisfăcătoare marilor întrebări privind *concepția despre lume, despre viață, despre moarte, despre om și destinul său*. În rezultat s-au *constituit* mai multe școli filosofice.

Astfel, gândirea filosofică în India antică a fost reprezentată de următoarele învățături sau școli filosofice, care, în funcție de atitudinea față de *Vede*, sunt divizate în: 1) învățături filosofice ortodoxe – care respectă și susțin autoritatea *Vedelor*: Samkhya (enumerare); Yoga (concentrare, cugetare dreaptă), Nyaya (regulă, raționament); Mimansa, Vaisheshika (particularitate), Vedanta (sfârșitul vedelor); 2) învățături filosofice eterodoxe (neortodoxe) – care nu respectă și critică *Vedele*: Ajivika, Budismul, Jainismul (Jina, învingătorul), Lokayta sau Carvaka (unica învățatură nereligioasă, materialistă).

Primele izvoare teoretice sau monumente ale gândirii filosofice indiene antice sunt reprezentate de o *literatură* amplă alcătuită din cărți numite **Vede** (de la cuvântul în sanscrită – *veda* = cunoaștere, conducere; *vedati* = a cunoaște). Sunt scrise în *versuri și în proză*, în limbile sanscrită și pali, redactată fiind de pe la 1200 î.e.n.. *Vedele* reprezintă o capodoperă a literaturii universale și constituie o scriptură sacră care de-a lungul secolelor și mileniilor a constituit temelia pe care s-a înălțat edificiul vieții sociale și spirituale a popoarelor indiene.

Vedele cuprind diferite scrieri religioase, care creează „*cartea sfântă*” a indienilor. Conform cercetărilor istorice, această carte sfântă („*înțelepciune supremă*”) s-ar fi format pe parcursul a 9 secole (1500-600 î.e.n.). După alte date (1800 și 800 î.e.n.). În *Vede* se găsesc pe scurt *reguli și dogme* religioase, *slujbe sfinte, rugăciuni, ritualuri*, diferite *descânțece și proverbe, învățături morale*. Aceste cărți erau păstrate în taină, acces la ele aveau numai preoții. Învățătura lor a prezentat un *mister* timp de secole pentru alte popoare. Europeanii (englezii) au depistat *vedele* abia pe la mijlocul sec. al XIX-lea și încep munca de traducere.

Literatură vedică cuprinde trei mari categorii de scrieri:

I. Samhitul – cartea principală (sau *Vedele* propriu-zise) – care este formată din 4 culegeri:

1) *Rig-Veda* (Rigveda) – Veda Imnurilor de laudă în cinstea numeroșilor zei (se cunosc 1028 de imne în 10 cărți); 2) *Sama-Veda* (Samaveda) – Veda Melodiilor și Cântecelor; 3) *Yajur-Veda* (Iajurveda) – Veda Invocațiilor de Sacrificiu (albă și neagră); 4) *Atharva-Veda* (Atahurveda) – Veda Descântecelor, a Farmacelor și Vrăjilor (conține peste 700 pentru toate întâmplările din viață).

II. Brahmanele – sunt cărți, comentarii *mitologice* și *ritualuri* ale Samhitului. (scrise între sec. X și VI î.e.n. de preoți brahmani. Până la noi s-au păstrat circa 20). Atât Samhitul, cât și Brahmanul erau niște cărți *religioase, sfinte*.

III. Upanișadele – (a ședea alături; *Upa* – (alături) – *ni* (jos) – *șad* (ședea)). A însemnat la început așezarea discipolului lângă picioarele învățătorului, pentru a primi *învățătura, povățuirea*. Învățătura era secretă, destinată să fie cunoscută de un număr restrâns de discipoli.

„Upanișadele” au apărut între sec. VIII – III î.e.n. ca o continuare cronologică a Brahmanelor. Din peste 200 de „Upanișade”, în prezent se cunosc 108. Sunt anonime, *mari și mici* (de la 1 pagină până la câteva sute), scrise ori în *proză* ori în *versuri* (sau combinate). Unele „Upanișade” au apărut în Evul Mediu. Mai importante sunt: *Chandogia Upanișad, Aitareia Upanișad, Katha Upanișad, Kaușitaki Upanișad, Kena Upanișad, Isa Upanișad, Maitri Upanișad, Mundaka Upanișad, Taittiriia Upanișad, Șvetașvatara Upanișad*, etc. Cele mai vechi și voluminoase Upanișade sunt: *Bșhadārașyaka* – «Великие тайные лесные учения» – *Chandogia* (sec. VIII î.e.n.)

Aceste cărți reprezintă primele manuale. Sunt cu caracter filosofic. Aici se observă o libertate de gândire, libertate care merge uneori până la ateism. Aceasta posibil din pricina că Upanișadele nu sunt în întregime opera brahmanilor, ci în mare parte a unor oameni din casta regilor și nobililor. Mai mulți savanți consideră „Upanișadele” ca opere filosofice. Astfel, filosoful și istoricul german Paul Deussen (1845-1919), autorul „Filosofia Upanișadelor”, compară învățătura Upanișadelor cu concepția lui Platon, și mai mult, că ar anticipa doctrina lui Kant. Pe de altă parte filosoful indian S. Ceakraverti vede în Upanișade nu altceva, decât „încununarea filosofiei indiene”. Desigur, în Upanișade sunt prezente mai multe noțiuni raționale. Dar „Upanișadele” suferă de nesistematism, nu le ajunge nici argumente. Stului lor este aforistic și dogmatic. Conținutul „Upanișadelor” este complicat. Aici găsim un ansamblu de povestiri, învățături, proverbe, fărâșe, comparații, alegorii, imne, ritualuri, rugăciuni, gicitori ș. a.

Totodată, „Upanișadele” conțin și elemente importante de filosofie. Aici se pune problema cunoașterii adevărului. Vedele sunt tratate ironic, este combătută magia, vrăjitoria, domeniile de cunoaștere, care fac apel la forțele supranaturale. În „Upanișade” găsim diverse probleme ale lumii înconjurătoare, în special probleme filosofice privind ordinea universală unitară, crearea lumii, focul cosmic. Sunt prezente *cugetări* despre *originea lumii și tainele Universului*, despre *cauzele* diverselor fenomene din lume, despre *sensul* vieții și nemuririi, despre *natura* sufletului omenesc ș. a. Paralel cu doctrinele idealist-religioase în „Upanișade” au căpătat o reflectare și concepțiile materialiste și ateiste, care resping autoritatea Vedelor, existența după moartea omului, iar ca principiu inițial al lumii se considera unul din elementele materiale.

Astfel, aici găsim două idei importante: despre *geneza* universului și despre *substanța* universală.

În Ideea despre *geneza* Universului se pune întrebarea: „Cine a auzit sau cine poate arăta de unde provine existența? Când au apărut zeii existența de acum era”. Într-un imn se susține că: „în starea cea mai simplă și inițială, Ființa reprezintă ceva unitar, amorf, nedezmembrat, lipsit de conținut, și în sensul acesta nu se poate spune nici că există și nici că nu există. Atunci n-a existat nici *ființa* nici *neantul*, n-a existat nici *spațiul* aerian, nici *cerul* de asupra lui. Primul impuls al diferențierii lumii a fost *dorința*. *Unitarul* sub acțiunea ei se *divizează* în părți contradictorii: *ființă și neant, sus - jos, zi - noapte, moarte – eternitate* etc.”.

O a altă idee din Vede este problema *substanței*, adică care este *suportul* acestei lumi, din ce apar lucrurile și tot ce există. În Vede se consideră că substanța universală este *spirituală*, este *energetică* (dinamică, activă). Această idee se explică prin câteva mai multe noțiuni: *Prajapati* (sau *Purușa*), *Scambul* și *Prana*.

1) **Prajapati** (= „stâlpul creaturilor”), **Purușa** (= „omul”, „bărbatul”) – este creatorul Universului.

Indienii considerau că există un strămoș al Universului, al tuturor ființelor existente. Acest *strămoș* a fost sacrificat și din corpul lui a apărut tot ce există. Fiind un om uriaș supranatural, *Purușa-Prajapati* avea o mie de ochi, o mie de capete, o mie de picioare. Din *mintea* și *sufletul* lui a apărut *Luna*, din *gură* – focul, din *ochi* – Soarele, iar din puternica-i *răsuflare* – vântul, etc. Chiar și zeii *Indra* și *Agni* au apărut din *Purușa*. Tot el a dat *suflet* organizării și funcționării statului.

2) **Scambul** – (suport, proptea, sprijin). Indienii considerau că tot ce există are nevoie de un sprijin, nimic nu poate exista de sine stătător.

3) **Prana** – (respirație). Este o *energie universală* care susține *viața*. Ea vine prin respirație. Această energie universală în același timp este *Brahman* ceea ce înseamnă Dumnezeu. Omul are o legătură directă cu *Brahman*, prin intermediul *respirației*. De aceea, toate *școlile indiene* vor atrage atenție asupra procesului de *respirație*.

Intermediar, între Samhit și Upanișade, au fost o categorie de scrieri numite *Aranyakas* – scrierile sacre *ale hinduismului* de astăzi. Ele se referă la categoria scripturilor revelate *șruti* (*șruti* – „ceea ce a fost auzit”, „adevăr”) și fac parte din literatura *Vedelor*. Aceste texte religioase au fost scrise în *sanskrita vedică* tipic pentru *Brahman* și Upanișadele timpurii. Unele *Aranyakas* fac parte din *Brahman*, altele din Upanișade.

„Aranyaka” în traducere înseamnă „pădure” sau „Cugetări din pădure” (Aranya), sau, așa cum se spune în „*Taytritiya-Aranyakas*”, „nu poate fi văzut acoperișul așezărilor rezidențiale”. Aceste cugetări erau ale eremiților, fiind culese de discipolii lor și formează o literatură destinată a fi aprofundată în liniștea pădurii. În Aranyakas se descriu diferite practice rituale periculoase, cum ar fi *mahavrata* și *pravargya*. Acesta și este motivul pentru care erau studiate în locurile sălbatice și îndepărtate. În ceea ce privește conținutul lor, Aranyakas sunt apropiate (asemănătoare) mai degrabă de Brahman decât de Upanișadele filosofice și mistice. Aranyakas sunt scrieri „secrete” în sensul că utilizarea lor este limitată la un anumit tip de ritual. În Aranyakas, printr-o varietate de sacrificii complexe Vedice (*yajna*) se explică, ca și în Brahman, îndeplinirea corectă a ritualurilor. Aranyakas, precum și alte texte vedice, de-a lungul istoriei se transmiteau de la învățător la elev prin intermediul lanțului parampara.

În India antică au mai existat o categorie de texte cu multe date de ordin filosofic și spiritual, precum poemele epice „Mahabharata” și „Ramayana”. „Mahabharata”, de exemplu, este cea mai veche și mai mare epopee sanscrită. Rod al geniului popular, „Mahabharata” (în 18 cărți) conține texte referitoare la o multitudine de aspecte ale vieții și activității umane – nuvele, legende, fabule, alegorii, istorie, drept, filosofie, religie, știință, etică etc. Conține circa 100.000 de strofe, de 4 ori mai lungi ca Biblia și 7 ori mai lungi ca „Iliada” și „Odiseea”. Întreaga concepție a „Mahabharatei” este dominată de doctrina filosofică a școlii Samkhya și de doctrina Yoga. Cel mai important poem al literaturii filosofice indiene este considerat „Bhagavad-Gita” (Cântarea Domnului), scrisă în sec. VI – III î. e. n., a șasea carte a Mahabharatei și conține 700 de poezii. Poemul este o sinteză a sistemelor filosofice postvedice și a câtorva doctrine teologice.

Gândirea filosofică în India antică se bazează pe **teoria metempsihozei** (= teoria reîncarnării sau transmigrarea sufletelor). Reîncarnarea sufletului omenesc are loc fie într-o *ființă superioară*, fie într-o *ființă inferioară*. Aceasta este determinat de felul *faptelor* săvârșite de om în viață.

Indienii considerau că sufletul este veșnic, și el trece dintr-un *corp* în altul. Procesul de obiectivare (materializare) a *sufletului* într-un corp este considerat *suferință*. Corpul este ca o închisoare a sufletului. De aceea, toate *teoriile indiene* sunt îndreptate spre eliberarea sufletului din corp. Deci a salva sufletul înseamnă a părăsi corpul.

Procesul de transmigrarea (reîncarnare), de eliberare a sufletului este *explicat* prin următoarelor *categorii* (sau noțiuni) filosofice:

1. **Brahman** – este categorie filosofică care desemnează principiul *unic* și *creator* al lumii, *cauza* primordială a tot ce există. Acesta este Ființa Supremă – *forță activă*, Dumnezeu–creator de care ne apropiem prin rugăciune, de aceea el însuși se cheamă „*Rugăciune*”. El se evidențiază (relevează) în trei *persoane* (sfânta treime, trinitatea (*trimurti*)): Brahma (Creatorul), Vișnu (Ocrotitorul, Protectorul), Șiva (Distrugătorul). Brahman este o divinitate impersonală *abstractă*, considerat *spiritul universal* a lumii, *sufletul* și *voința* Universului. Este *Absolutul*, numit „*Cel cu o sută de cărări*”. El este veșnic, a existat înaintea timpului, pe când domnea întunericul. Brahman, ca *ființă absolută*, este una cu lumea, care emană din el. Deși imobil, Brahman mișcă totul și se risipește în fiecare particulă a lumii. Dar acest *principiu suprem* îl cunoaștem numai în noi înșine, în *suflet*, în *Atman*.

2. **Atman** – sufletul (sinele) individual, adică sufletul omenesc (= „*suflet*”, „*sufletare*”). Conceput ca un dublu al corpului, ca un organism material dar dintr-o materie fină, eterică. Acest dublu, acest *Atman* este în om principiul unificator, ca coordonează toate simțurile. El poate fi cunoscut numai pe cale suprasensibilă, prin intuiție directă, după o concentrare spirituală orânduită prin legi fixe (ansamblul practicilor de *meditație* prin care se ajunge la fericita cunoaștere a lui *Atman* se cheamă *yoga*).

3. **Samsara** (în traducere *rătăcire*) – legea succesiunii vieții, se referă numai la *Atman*. Presupune trecerea sufletului dintr-un corp în altul. Peregrinarea sufletului prin diferite trupuri, părăsește un trup mort și caută un alt corp viu. Este cerc vicios de *rătăcire* fără sfârșit.

4. **Mokșa** (mukti) – este procesul de ieșire (sau eliberare) din cercul *Samsarei*.

5. **Karman** (sau **Karma**) – este o *lege universală*, care mai este numită *soarta*; o *lege rigidă*, care face ca *sufletul* să renască într-o viață nouă, mai *bună* sau mai *rea*, într-o viață de *fericire* sau de *chinuri*, după merit, în dependență de *calitatea* faptelor din viața anterioară, de respectarea Dharmei *varnei* sale. (fiecare *varnă* avea Dharma sa. Dharma inițial – zel legii și a dreptății, apoi însuși legea). Legea karmei se aplică atât oamenilor cât și animalelor.

Ce înseamnă eliberarea sufletului? Conform *filosofiei* indiene antice, eliberarea sufletului înseamnă eliberarea de sub înrăurirea legilor Samsarei și Karmei și contopirea lui Atman cu Brahman. Pentru *realizarea* acestui ideal era necesar:

1) un mod de viață *ascetic* (viață aspră și retrasă, singuratică), în *rugăciuni* și *meditație*;

2) realizarea și depășirea de sine prin *eforturi* cotidiene, prin *purificare* neconținută, prin practică; (aceste *două* condiții puteau fi îndeplinite de toți)

3) cunoașterea Vedelor, îndeosebi a Upanișadelor, care presupunea *înzestrarea* individului cu *puteri supranaturale* care îi permit debarasarea de procesul *reîncarnărilor* și îi asigură contopirea *sufletului* individual – Atman cu Brahman. (a 3-ia condiție putea fi îndeplinită doar de brahmani)

Punctul culminant al unei asemenea eliberări este caracterizat de o stare psihică deosebită, sub forma unui *extaz mistic* (niște plăceri spirituale), care a căpătat denumirea de **Nirvana**. Puteau să-și elibereze sufletul numai *preoții* brahmani, deoarece numai ei aveau acces la Vede. (Aceasta este o reîncarnare a sufletului în sens *pozitiv*, există însă și *regresiv* (prin comportarea oamenilor) – animale, plante, obiecte ale naturii.

Nirvana – (cuvânt *sanscrit* care înseamnă *evadare din durere*) – este părăsirea (eliberarea) de către *suflet* a corpului. Nirvana este *stingere*, ultimul stadiu, starea supremă a *spiritului* (în budism), care *încheie* șirul reîncarnărilor, punând capăt oricărui fel de suferință. Nirvana este o stare de *absență*, *repaus absolut* sau *neființă*, stare la care ajunge *sufletul* când nu mai este obligat la *transmigrare*, adică să se *reîncarneze* în alte ființe, ca să-și ispășească *greșelile* din viața trăită. Nirvana este eternitatea, pacea veșnică, *fericirea* veșnică, este viața adevărată. Omul nu mai *dorește* nimic din cele pământești, singura sa dorință și fericire este odihnirea în Brahman. Sufletul *eliberat de suferințe*, intră în marea liniște, contopindu-se cu *esența* divină. Sufletul trece în *nemurire*, în Brahman, putând spune: „*Eu sunt Brahman*” (trecerea în nirvana echivalează cu mântuirea).

Se ajunge la starea de Nirvană printr-un antrenament sistematic care privește atât *corpul* cât și *spiritul* (yoga). În India antică era prezentă o structura socială alcătuită din 4 caste (*v a r n a s*, varne = din sanscrită înseamnă „*înveliș*”, „*culoare*”, „*colorat*”):

1. Brahmanii (preoții) – casta superioară, care se bucura de drepturi mari (dețineau puterea morală);
2. Kșatrii (militarii) – elita militaro-politică (războinicii), nobilii, regii (dețineau puterea politică și militară);
3. Vaișii (stăpânii casei) – oamenii simpli (negustori, meșteșugari, țărani), adică producătorii;
4. Șudrii (servii) – casta oamenilor fără drepturi (robii, prizonierii de război, băștinașii), care erau tratați ca animalele (bătuți, omorâți, vânduți).

Castele, precum și ritualul și normele tradiționale ale vieții religioase, morale și sociale indiene, erau rânduite după legi fixe, cu o mulțime de prescripții, expuse în *Cartea Legii lui Manu*.

Sistemul de caste este o trăsătură unică a religiei *hinduse*. Relatarea originilor castelor este interesantă. Se spune că Brahma l-a creat pe Manu, primul om. Din Manu s-au născut patru feluri de oameni, după cum a hotărât creatorul Brahma. Din capul lui Manu au ieșit *Brahmanii*, cei mai buni și mai sfinți oameni. Din mâinile lui Manu au ieșit *Kșatriyas*, conducătorii și războinicii. Din coapsele lui Manu au ieșit meseriașii care au fost numiți *Vaișyas*. Restul oamenilor au ieșit din picioarele (tălpi) lui Manu și sunt cunoscuți sub numele de *Șudras*.

În afara acestor patru caste, pe ultima *treaptă* a vieții sociale indiene, mai exista încă o pătură socială, foarte numeroasă, numită de portughezi cu un termen general și impropriu, *Paria* („în afară de caste”, cei „care nu pot fi atinși”), în care intrau vagabonzii, cerșetorii, hoinarii, tâlharii, hoții (elemente care au încălcat ordinea societății). Între aceștia sunt considerați și „barbarii”, adepții altor religii decât cele ale *arienilor* indieni.

Primele trei varne erau ariene. Bărbații acestor varne treceau ritualul de inițiere în *cunoaștere* și de aceea se mai numeau „*de două ori născuți*” (Șudrilor și femeilor tuturor varnelor aceasta le era interzis).

Kastele erau *endogame* (închise) și în timpul vieții nu era posibilă trecerea dintr-o kastă în alta (căsătoriile se făceau numai în interiorul lor). Pentru a menține această structură socială se impunea *religia* brahmană.

După concepția vedică, toate aceste patru varne sunt complet străine una de alta, fiecare având soarta și menirea sa. Ordinea și rangul *varnelor* este ceva etern, pentru că rezultă din divinitate.

Cu timpul sistemul castelor din India a devenit tot mai complicat, ajungând astăzi să existe vreo 3000 de *subcaste* produse din divizarea celor principale. Și toate acestea sunt niște grupe *închise* și *străine* unele de altele, fără putință de a se *amesteca* și *colabora* împreună (cu toate că această ordine socială a fost scoasă în afara legii de către guvernul indian). Castele, fără să mai aibă astăzi existență legală, persistă încă în viața socială indiană în virtutea tradiției, care s-a menținut de-a lungul veacurilor.

Brahmanii (preoții) au întemeiat o nouă religie – *brahmanismul*, cu zeii suprem = Brahman. Brahman pentru prima dată este amintit în Atharva-Veda. Trinitatea (Brahma, Vișnu și Șiva) au înlocuit vechea trinitate – Indra, Agni și Suri. Cultul lui Brahman așa și nu a primit însă o răspândire largă în India. Mai târziu Vișnu și Șiva l-au umbrat pe Brahma și *brahmanismul* s-a scindat în *vișnuism* și *șivaism*. Principala zeități a *vișnuismului* a fost însă nu Vișnu ci întruchiparea lui – Krișna (întunicatull).

Astăzi brahmanismul sub formă de hinduism este religia dominantă în India.

Astfel, filosofia indiană este neomogenă. Deși majoritatea *sistemelor filosofice* sunt preocupate de eliberarea omului de *suferințe*, ele se divizează în două orientări mari: vedice (ortodoxe) și antivedice

(eterodoxe). Orientările vedice actualizează conținutul textelor filosofice sistematizate în Vede, iar budismul, jainismul și Lokayta (Carvaka) se conturează în baza protestului social împotriva castelor, a brahmanismului.

BIBLIOGRAFIE:

1. Angelo Morretta, „Spiritul Indiei”, Editura tehnica, București, 1993
2. Braga M., Lozovanu E., Lozovanu C. „Fragmentarium filosofic”, Chișinău, UTM, 2002
3. „Din istoria gândirii filosofice”, Chișinău, 1999
4. Emilian Vasilescu, „Istoria religiilor”, Editura didactică și pedagogică, București, 1998
5. Paul Deussen, „Filosofia Upanișadelor”, București, 1994, 320 pag.
6. Чанышев А. Н. „Курс лекций по древней философии”, Москва, „Высшая Школа”, 1981
7. Чанышев А. Н. „Начало философии”, Москва, „Московский университет”, 1982